

Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında İnanç Diplomasisi: İran ve Suudi Arabistan Örneği

Osman Türk*

Öz: Kamu diplomasisi, bir başka ülkede kamuoyu oluşturma maksadı ile sahip oldukları kültür, dil, din, ekonomi, sinema, spor gibi değerleri politik cazibe unsuru haline getirmeyi amaçlamaktadır. İnanç unsuru ise sahip olduğu değerler bağlamında kamu diplomasisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu değerler bağlamında din olgusu, din ve dine ait kavramların dış politikada etkin bir konuma sahip olduğu ülkelerde bir güç unsuru olarak kullanılmaktadır. Din temelli bu etkileşim bazen farklı dinler arasında gerçekleşirken bazen de Vahhabi anlayışa sahip Suudi Arabistan ve Şii anlayışa sahip İran örneğinde olduğu gibi aynı din içerisinde mezhep temelli yapılmaktadır. Dolayısı ile inanç kavramı teolojik epistemolojisinden zaman zaman ayrılarak ideoloji ve politik dinamikler çerçevesinde bir güç unsuru olarak kullanılabilir. Bu makalede inanç diplomasisinin kamu diplomasisi içindeki etki/etkinliğini Suudi Arabistan ve İran örnekleri üzerinden ele alınarak incelenmiştir. Din kavramını mezhepsel politika unsuru olarak ele alan her iki ülke kendilerine biçtikleri hamilik rolü ile benimsemiş oldukları inanç sistemini toprakları dışına ihraç ederek nüfuzunu artırma yoluna gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnanç Diplomasisi, İran, Kamu Diplomasisi, Suudi Arabistan, Yumuşak Güç

Public Diplomacy and Faith Diplomacy in the Context of Soft Power: The Case of Iran and Saudi Arabia

Abstract: Public diplomacy aims to make the values such as culture, language, religion, economy, cinema, sports, etc., into a political attraction in order to create public opinion in another country. The phenomenon of religion is also considered as a part of public diplomacy in the context of its values. In this context, the phenomenon of religion is used as a power factor in countries where religion and religious concepts have an effective position in foreign policy. While this religion-based interaction sometimes takes place between different religions, sometimes it is sectarian-based within the same religion, as in the case of Saudi Arabia with a Wahhabi understanding and Iran with a Shiite understanding. Therefore, the concept of religion can be separated from the theological epistemology from time to time and used as an element of power within the framework of ideology and political dynamics. This article examines the effect/effectiveness of faith diplomacy in public diplomacy by considering the examples of Saudi Arabia and Iran. Both countries, which consider the concept of religion as a sectarian policy element, seek to increase their influence by exporting the belief system they have adopted out of their lands, with the patronage role they have set for themselves.

Keywords: Faith Diplomacy, Iran, Public Diplomacy, Saudi Arabia, Soft Power

Received/Gönderim 24.11.2022 – Accepted/Kabul 19.12.2022

* PhD Candidate, Department of International Security, Police Academy, Türkiye.

osmanturk.25@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6233-8870

Atıf Bilgisi / Citation: Türk, O. (2022). Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında İnanç Diplomasisi: İran ve Suudi Arabistan Örneği. *Journal of Middle East Perspectives*, 1(2): 45-78.

Giriş

Din olgusu toplumsal, sosyal, ekonomik işlevine dikkat çekilerek bireyin inanca dayalı zihinsel fonksiyonlarını, yalnızken ya da toplum içindeki tutum ve davranışlarını, bireyin diğer bireyler ve kurumlar ile olan ilişkilerini belirleyen ve belirli bir disiplin çerçevesinde sınırlayan bir sistem olarak değerlendirilmiştir. İnsanlık tarihi kadar eski bir sürece sahip olan din olgusu toplumsal bütünleşmede oynadığı işlevsel rolün yanı sıra "inançlılar" ve "inanmayanlar", "biz" ve "öteki" ayrımı yapılması bağlamında çatışmaya ve toplumsal ayrışmaya yol açan bir özelliği de bulunmaktadır. Dolayısı ile birey ve toplumların hayatlarında etkili bir konuma sahip olan inanç değerleri sadece teolojik bağlamda kalmayıp söz konusu değerleri bir güç unsuru olarak gören ülkeler tarafından politik amaçlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle İslam dünyasında Vahhabi-Şii diyalektiğinin temsilcileri olan Suudi Arabistan ve İran benimsemiş oldukları inanç sistemi üzerinden Müslüman toplumlar nezdinde bir hamilik politikası izleme stratejisini benimsemişlerdir. Bu strateji ile birlikte Müslüman ülke toplumlarının kamuoyuna yönelik faaliyetler gerçekleştirmek ve onların fikir, tutum ve taleplerini kendi politikaları doğrultusunda şekillendirmek sureti ile bir kamu diplomasisi oluşturmaktadırlar. Bu politika her ne kadar hamilik kavramı altında birleştirici görünse de "öteki" oluşturma bağlamında ayrışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu çalışmada Suudi Arabistan ve İran örnekleri üzerinden bir inanç sisteminin nasıl kamu diplomasisi argümanı olarak kullanıldığı, hangi araçlar kullanılarak hedef toplum etkilemeye çalışıldığı ve bu doğrultuda yapılan faaliyetlerin neler olduğu aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma öncelikle dini kavram ve argümanların dış politikada yumuşak güç argümanı olarak kullanıldığı iddiası ile şekillenmiştir. Dolayısı ile çalışmanın birinci bölümünde güç ve gücün unsurları buna bağlı olarak kamu diplomasisi gibi kavramlar inanç diplomasisi bağlamında açıklanmıştır. Çalışmanın analiz bölümünde ise İran ve Suudi Arabistan'ın sahip olduğu inanç değerleri incelenmiş ve bu

değerlerin hangi bağlam ve faaliyetler ile bir kamu diplomasisi argümanına dönüştürüldüğü aktarılmıştır.

Güç Kavramı ile İlgili Teorik Yaklaşımlar

Tarihsel süreç içerisinde devletler sahip oldukları değerleri güç unsuru olarak kullanıp uluslararası alanda etkinliğini arttırma çabası içerisine girerek gücün çeşitli boyutlarını oluşturmuşlardır. Uluslararası disiplinde merkezi bir konuma sahip olan güç kavramı, Sümer medeniyeti ve onun etrafında şekillenen kent devletleri ile ilk defa siyasal birlik içerisinde varlık bulmuştur (Sancak, 2016, s. 2). Sun Tzu "Savaş Sanatı" eserinde güç kavramını zaman, mekân ve içinde bulunduğu duruma göre açıklarken (Tzu, 2008), Thucydides Sparta ve Atina arasında gerçekleşen "Peloponnesos Savaşları" sırasında güç kavramının devletler arası siyasette merkezi bir rol oynadığını, savaşların ise aslında güç mücadelesi sonucu çıktığını söylemiştir. Bu noktada Thucydides ile benzer bir güç tanımlaması yapan ve sosyal bilimlere "Mukaddime" eseri ile önemli katkılar sunan İbn Haldun (ö.1406), geliştirdiği "asabiyet" kavramı ile siyasi gücü kavramsallaştırmıştır. İbn Haldun saf güç kullanımı yetersiz görmüş, din ile gücü bir araya getiremeyen ve olan ile olması gerekeni bütünleştiremeyen devletleri organı kesik şahıslara benzetmiştir (Sancak, 2016, ss. 8-9).

Bu noktada kimi zaman realist olarak anılan İbn Haldun, "asabiyet olmadan dinin tek başına toplumları etkilemede yetersiz kalacağını ve fiili güçle desteklenmeye ihtiyaç duyulduğunu" vurgulayarak (İbn-Haldun, 2020) Machiavelli'nin "bütün silahlı peygamberler zafer kazanırken, silahsızlar ise ortadan kayboldular" (Machiavelli, 2016, s. 22) ifadesi ile paralellik göstermektedir.

Edward Hallett Carr tarafından uluslararası ilişkiler disiplininin merkezine yerleştirilen ve "siyasetin temel unsuru" olarak tanımlanan güç kavramı (Mearshmeier, 2005, s. 140) Morgenthau tarafından "...insanın insan üzerinde denetim kurmasını ve devam ettirmesini sağlayacak olan her şey" olarak ele alınmıştır. Morgenthau güç

unsurlarını; coğrafya, doğal kaynaklar, endüstri, askeri kapasite ve nüfus olarak somut güç kavramı içinde ele alırken soyut unsurları ise ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi ve hükümetlerin niteliği olarak tanımlamıştır (Morgenthau, 1970). Uluslararası İlişkiler disiplininde farklı tanımlamaları yapılan güç kavramı teorik çerçevede realistler için birincil amaç olarak kabul edilirken, neo-realistlere göre ise güvenlinin sağlanması için bir araç olarak kullanılmaktadır. Realistlerin güç unsurları üzerine yaptıkları tanımlamaları yok saymamakla birlikte liberaller ise askeri unsurların yanı sıra ekonomi, karşılıklı bağımlılık, kültürel ve siyasi motifleri de içinde barındıran, bir bakıma yumuşak gücü ön plana çıkartan bir tanımlamaya gitmişlerdir (Sancak, 2016, s. 27). Kimlik kavramına vurgu yaparak gücü fikirlerin bir unsuru olarak ele alan inşacılar ise esas olanın fikir olduğunu ve uluslararası ilişkilerde güç yaklaşımın fikirler doğrultusunda şekillendiğini vurgulamıştır (Arı, 2013).

Güç üzerine geleneksel güvenlik teorileri tarafından ele alınan bütün bu yaklaşımlar özet ile gücün somut ve soyut unsurları olarak bilinen coğrafya, ekonomi, askeri unsur, nüfus, dil ve kültür gibi değerlerin devletler arası ilişkilerde kullanılmasıdır. Bu değerler kimi zaman sert güç unsuru olarak süreç içerisinde konumlanırken özellikle 21.yy. ile birlikte yumuşak güç unsuru olarak da devletlerin politikalarında kullanılmaya başlanmıştır. Yumuşak güç kamu diplomasisinin temel argümanlarından birisi olarak ifade edilmektedir. Yumuşak güç kullanarak toplumlar arasında etkileşime imkân sağlayan ve kamu diplomasisine fırsat veren ülkeler dış politikada ve yabancı kamuoyunun nazarında sahip oldukları değerleri paylaşarak uluslararası platformda kendilerine önemli bir yer bulmaktadırlar.

Yumuşak güç kavramı kapsamında gücü, hava durumu ile ilişkilendiren Nye "herkes ona bağlıdır ve onun hakkında konuşur; fakat çok azı onu anlar" şeklinde tanımlamıştır (Nye, 2005, s. 11). Gücü kullanılan argümanlara göre sert güç (hard power), yumuşak güç (soft power) ve smart güç (smart power) olarak üç gruba ayıran Nye özellikle yumuşak güç kullanımının kavramsallaştırıp dış politikanın

temel bir unsuru haline getirmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında başka bir ülkenin dış politikasında değişiklikler meydana getirme yeteneği olarak değerlendirilen gücün zaman, mekân ve vaka durumuna göre tercih edilen her üç boyutu ülkelerin çıkarları doğrultusunda bir politikayı bir diğer ülkeye zorla ya da isteyerek yaptırma argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistem içerisinde ülkeler genel olarak potansiyel asker ve silah unsurlarını hesaba katıp mutlak ve karşılaştırmalı üstünlüklerine göre sert güç (hard power) kullanırken, kimi zaman ise sahip oldukları ve bir ötekini kendi istekleri doğrultusunda etkileyecek ve cezbedecek yumuşak güç (soft power) kullanmayı tercih etmişlerdir (Nye, 2005).

İstenileni elde etme doğrultusunda bir diğerini etkileyebilme yeteneği olarak değerlendirilen güç kavramında Nye'nin "*istenileni, zorlama ve para karşılığında ziyade, sahip olunan cazibe değerleri ile elde etme yeteneği*" (Nye, 2005) tanımlaması ile birlikte yumuşak güç ayrımına gidilmiştir. Gücün zaman, mekân ve olayların içeriğine göre kullanımında ve unsurlarında meydana gelen değişiklikler küreselleşmenin ve aynı minvalde teknolojinin de gelişmesi ile hedef kitlesinin değişiminde de görülmeye başlamıştır. Devlet dışı aktörlerin uluslararası platforma çıkması, çok uluslu şirketlerin varlığı ve iletişim ve ulaşımın gelişmesi ile farklı ülke başkentlerinin aynı başkent içinde bulunan bir kasabadan birbirine daha yakın hale gelmesi (McLuhan, 2001) uygulanması planlanan yumuşak gücün hedef kitlesini devletlerin yanı sıra toplumlara ve devlet dışı aktörlere de yöneltilmesine sebep olmuştur.

Bu noktada yumuşak güç kavramı devletlerin dış politika hamlelerinde askeri güce alternatif bir konuma gelmiştir. Yumuşak güç üzerine yapılan tanımların ana temasının "*cezbetme*" kavramı üzerinden şekillendiği dikkate alındığında, birey ve toplumları zor kullanmadan kendi istekleri doğrultusunda hedeflenen yöne yöneltilen her değer yumuşak güç argümanı olarak ifade edilebilir. Söz konusu bu değerler ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilir. Bu noktada hedef toplumun hassasiyetleri, hayatlarını anlamlandırılan

temel dinamikler, kültür ve inanç biçimleri yumuşak güç argümanı seçiminde önemli referans noktasıdır. Örneğin Asya toplumunu cezbedecek değerler ile Batı ya da Afrika toplumu cezbedecek değerler bir birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Dolayısı ile ana tema cezbeden değerlerin ne olduğu ve hedef kitlede karşılık bulup bulamadığı ile ilgilidir. Bir başka ifade ile bir toplumu cezbeden değerlerin hangi tema etrafından şekillendiğidir.

Bu noktada Suudi Arabistan ve İran cezbeden değeri benimsemiş oldukları dinin kendilerine özgü yorumlayış formunda bulmuş ve bu formu yumuşak güç unsuru olarak kullanmaya başlamışlardır. Yumuşak güç kavramı din olgusunun özü ile ilgili olabileceği gibi cüzü ile ilgili de olabilir. Burada önemli olan nokta hedef birey ya da toplumun kararlarında lehte bir değişikliğe yol açıp açmamasıdır. Zira İran ve Suudi Arabistan örneklerinde olduğu gibi yumuşak gücün temel değeri din olgusunun bütününde değil benimsemiş oldukları Şii ve Selefi anlayış teması etrafından şekillenmiştir. Ayrıca her ne kadar da Şii ve Selefi anlayış söz konusu ülkelerin dış politikalarında yumuşak güç ya da kamu diplomasisi unsuru olarak kullanılsa da özellikle Ortadoğu coğrafyasında sert güç kullanımının temel meşrulaştırma kaynağını da oluşturduğu dikkate alınmalıdır.

Kamu Diplomasisi

Küreselleşme ile teknolojik gelişmenin eş zamanlı ilerleyişi bilgiye erişimin hızlanmasına internetin yaygın kullanımı ile birlikte bireylerin ve toplumların etkileşimin artmasına ve doğal olarak toplumları sorgulayan, tartışan, öğrenen ve sürece katılımını destekleyen 20. yy 'ın aksine 21. yy 'da kamuoyunu öne çıkartan ve iknayı önemseyen bir konuma getirmiştir. İngilizcede "public diplomacy", Türkçe 'de "kamusal diplomasi", "kamuoyu diplomasisi" olarak kullanılan kavramın kullanımı ilk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi Hukuk ve Diplomasi bölümü dekanı Gullion tarafından kullanılmıştır (Sancar, 2014, s. 79). Kamu diplomasisi kavramını; "kamuoyu davranışlarının dış politika teşkilinde ve

icrasındaki tesiridir'' şeklinde tanımlayan Gullion; milletlerarası etkileşimin farklı boyutları ile ele alarak geleneksel diplomasiye ötesine taşımıştır (Cull, 2008). El-Kaide tarafından dünya ticaret merkezine yönelik yapılan saldırı sonrası kamu diplomasisinin popülaritesi artmış (Leonard, Stead, & Snewing, 2002, s. 2) saldırı öncesine kadar Amerikan diplomasisinin askeri, istihbarata ve teknolojiye yönelik kaynaklara ağırlık vererek yabancı kamuoyunu ikna stratejisinin gözden kaçırıldığı söylenmiştir (Amstrong, 2009, s. 63). Sert güce dayalı bu tarz bir dış politika stratejilerinin hem ulusal hem de uluslararası alanda Amerika'ya yönelik tepkilerin artmasına neden olmuş, politikalarına yönelik hoşnutsuzluk ve tepki yarattığı belirtilmiştir. Dönemin ABD başkanı Obama'nın Amerika'nın çıkarlarını önceleyen ve bu bağlamda dış kamuoyuna odaklanması gerektiğini ifade eden "yeni idealizm düşüncesi" kamu diplomasisinde paradigma değişikliğine işaret etmektedir (Cull, 2008).

İletişimin bir ikna aracı olarak kullanımı, kamu diplomasisinde ülkelerin ve toplumların yumuşak güç potansiyellerini harekete geçirebilme noktasında stratejik bir öneme sahip olduğunu söyleyen Nye, kamu diplomasisini stratejik bir şekilde kullanabilen ülkelerin, cazibe merkezi haline gelerek kendi politikalarını başka ülkelere kabul ettirme imkanına kavuştuğunu belirtmiştir (Nye, 2005, ss. 2-3).

Bu çerçevede kamu diplomasisini etkin bir iletişim aracı olarak tanımlayan Tuch bu vesile ile bir ulusun sahip olduğu değerlerin bir başka ulusa ihracı olarak ele almıştır (Sancak, 2016, s. 79). Bir başka tanımda ise bir devletin dış politikasını ve ulusal çıkarlarını desteklemek amacı ile hedef ülke halkını bu doğrultuda bilgilendirmek ve etkilemek olarak ele alınmıştır. Kamu diplomasisi araçlarını çift yönlü köprü olarak tanımlayan Şahin ise her iki ülke halkları arasında yaşanan etkileşim süreci içerisinde değişim, dönüşüm ve gelişime vesile olacağını vurgulamıştır (Şahin & Seyedi, 2020, s. 5).

Görüldüğü üzere kavramın dış politikada kullanılmaya başlanması ile birlikte süreç içerisinde farklı tanımlamalar yapılmış fakat ana ülkenin

kendi politikası doğrultusunda hedef ülkeye dış politika kapsamında değişiklikler yaptırması ortak payda olarak kalmıştır. Yumuşak gücün bir unsuru olarak ele alınan kamu diplomasisi bir başka ülkenin kamuoyunu bilgilendirme ve bu vesile ile etkileyip cezbetme çabası olarak ele alındığında diplomasi kavramının da giderek fikirlerle ve değerlerle küresel halklara hitap etme noktasına evirildiği söylenebilir. Bu noktada bir ulusun dış politikasına hizmet eden bir araç olarak değerlendirilen kamu diplomasisi ile dış politika arasında karşılıklı bir sinerjinin oluşması beklenmektedir. Bu sinerji oluşurken/oluştururken ülkelerin dış politikalarına bağlı olarak geliştirilmesinden ziyade uzun vadeli sürdürülebilir olması gerektiğini söyleyen Melissen, aksi halde dış politika sorunlarına yönelik geliştirilen diplomasiin amacı dışına çıkarak çatışmayı alevlendirecek sert güce hizmet ettiğini vurgulamıştır (Melissen, 2007, s. 15).

Tanımlamaları genel başlıklar altında özetleyecek olursak; ana ülkenin sahip olduğu ekonomi, kültür, dil, teknoloji, demokrasi, özgürlük, inanç sistemi, sinema, medya, lobi faaliyetleri, yayınlar, marka vb. birçok değer hedef ülkedeki insanları etkilemek ve ana ülkenin politikaları doğrultusunda kendi hükümetlerine baskı yapmalarını sağlayarak politika değişikliğine sürüklemek ve bu süreçleri cezbetme yöntemi ile gerçekleştirmek olarak ifade edilebilir. Kamu diplomasisini "analitik sınırları ve ayırt edici özellikleri olan politik bir araç" değerlendiren Şahin daha önceki tanımlamalara uygun olarak bir ülkenin yumuşak güç unsurları ile "başkasını etkileme/cezbetme" kapasitesi olarak tanımlamıştır (Şahin & Seyedi, 2020, s. 160).

Devletlerin sahip oldukları değerleri yumuşak güç unsuru olarak kullanmaları hedef kitleyi etkilemek ve politika değişikliğine sürüklemek açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu stratejide, devletler sahip oldukları potansiyel değerlerin farkında olmaları ve bu değerleri ihraç edecek zemin bulmaları kamu diplomasiinin işlevselliği açısından da önemli rol oynamaktadır. Yumuşak güç unsuru olarak ele alınacak değerler ülkelerin konumlandığı coğrafyadan, içinde bulunduğu inanç sistemine kadar değişkenlik gösterebilmektedir. Bu

bağlamda İngiltere ve Amerika'nın sahip olduğu değerler ile İran ve Suudi Arabistan'ın sahip oldukları ve yumuşak güç kapsamında kullandıkları kamu diplomasisi unsurları arasında doğal bir farklılık beklenmektedir.

İnanç Diplomasisi

Uluslararası politikada devletler ulusal çıkarları korumak ve nüfuz alanını genişletmek için kamu diplomasisi kapsamında "yumuşak" güç unsuru olan inanç diplomasisini göz ardı etmemektedir. Smith, uluslararası politikada inanç diplomasisinin önemine yönelik, "Bir halkın kalbine giden en keskin yol inançlarından geçer." sözleriyle işaret etmektedir (Smith, 1994, s. 13). Din; bireylerin toplumdaki sosyal ve manevi ilişkiler ağının oluşmasında davranış değer ve tercihler üzerindeki rolü ile etkili olmaktadır. Dolayısı ile din bireylerin davranışlarını aynı ya da başka bir sosyal ağ içerisinde yer alan bireyler aracılığıyla etkilemektedir. Bu bağlamda dini diplomasi kamu diplomasisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. İnanç diplomasisini dış politikada yumuşak gücün bir unsuru olarak değerlendiren Haynes, yabancı ülke kamuoyunun gönlünü cezbetmede inanç temelli bir angajman olarak tanımlamaktadır (Haynes, 2007, s. 42).

İlk insanın aynı zamanda bir Peygamber olması din ve etkisi insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilir. İnsanlık tarihi ile birlikte varlığını sürdüren din kavramı uluslararası ilişkilerde ve devletlerin dış politikaların kimi zaman Osmanlı'da olduğu gibi hilafeti elde tutmakla, kimi zaman ortak bir düşmana karşı dinin bütünleştiriciliği ile harekete geçen haçlı seferleri ile güç dengesini sağlamak için bir güç unsuru olarak kullanılmıştır (Sancak, 2016, s. 179). Modern dönem örneklerine bakılacak olursa; 2006-2009 yılları arasında Çin hükümetinin "uyumlu bir dünya akılla başlar" mottosu ile 1000 Budist'i "Dünya Budist Formu" da bir araya getirerek gerçekleştirdiği Budist diplomasisi inanç diplomasisinin bir örneği olarak ele alınabilir.

Bu vesile ile Çin hem Budist hem de Çin kültürünü aynı zamanda yayılması imkanını yakalamıştır (Sancak, 2016, s. 180).

İnanç diplomasisinin tartışmalı konularda barışı sağlamak ve ortak akli ön plana çıkartarak sorunlara çözümler üretmek amacının dışında ülkelerin bölgesel ve küresel etkinliklerini artırmak ve dış politikalarında nüfuz elde etmek maksadı ile de kullanım alanı vardır. Dış politikasında dini etkin bir şekilde kullanan İran ve Suudi Arabistan sahip olduğu inan sistemini ihraç etme doğrultusunda gerçekleştirdiği inanç diplomasisi bu kapsamda etkin bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

İRAN

İran'ın Dış Politikasında İnanç Diplomasisi

Ortadoğu bölgesinin temel dinamiklerini şekillendiren siyasi, etnik, ekonomi ve ideoloji gibi kavramların etki alanı bölgesel ve küresel yansımaları kapsamaktadır. Orta Doğu'da mevcut istikrarsızlık ve çatışma ortamı reel politik üzerine şekillenen din, mezhep ve etnisitenin istismarı üzerinden temellendirilmiş olması, İran'ın bölgede varlığını koruma ve etki alanını genişletme hedefleri doğrultusunda din ve mezhep temelli politikalar uygulamasına yol açmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam devrimi ile teokratik siyasi düzlemin içerisine giren İran, Ayetullah Humeyni tarafından şekillendirilen dış politikasında mezhepsel tutumu merkezi bir konum getirerek "Devrim İhracı" politikası uygulamıştır (Şahin & Seyedi, 2020, s. 162). Devrim sonrası ilk etapta Ortadoğu bölgesinde yaşayan ve Şii inancını benimseyen ya da kültürel olarak yakın olan gruplar üzerinden hamilik misyonu altında nüfuzunu artırma çabasına giren İran, süreç içerisinde özelde Irak, Suriye, Afganistan, Pakistan, Türkiye ve Balkanlar genelinde ise bütün dünyaya devrimi ihraç etme yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerin ilk örnekleri Irak'ta bulunan Şii Dava Partisi'ni destekleyerek Saddam yönetimine karşı alternatif bir yapı oluşturması, Şii Musa es-Sadr'ı Lübnan'a göndererek Şii Emel ordusunu kurması, Bosna savaşı sırasında (1992-

1995) verdiği destekler ile Şiiliğin Balkanlarda tanıtılması şeklinde sıralanabilir (Konukçu, 2018).

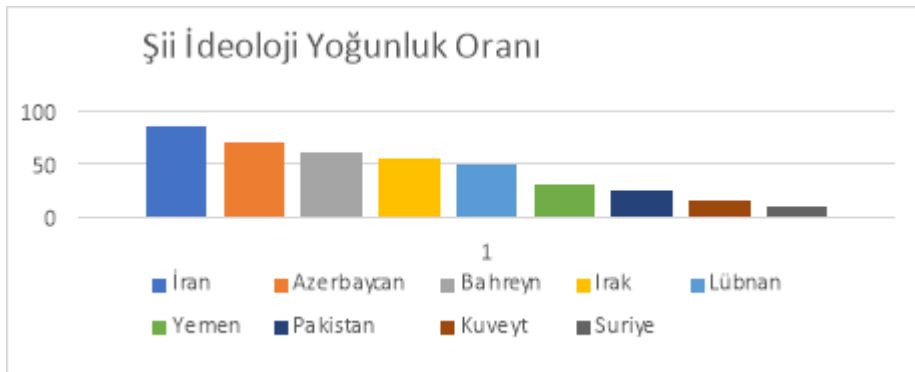
Bir devlet politikası olarak kullanılmaya başlanan Şiilik, ‘ş, y, a’ kökünden türemiş olup ıslahat olarak ayrılmak, ayrışmak anlamına gelmektedir. İslam terminolojisinde ise Peygamber *s.a.v.* vefatından sonra Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini ileri süren ve kendilerine Hz. Ali taraftarı olarak adlandıran grubun genel adıdır. Şii inanç sisteminin en temel özelliği imamet meselesinde barınmaktadır. Özellikle halk arasında on iki imam olarak adlandırılan imamet inancı Şia’nın en ayırt edici inanç temelini oluşturmaktadır. Hz. Muhammed’in *s.a.v.* vefatı ile onun neslinden gelen (Ehli-Beyt) on iki imamın masum ve hatasız olduğu inancı Şii gruplar arasında yaygın olup aksini iddia edenler tekfir edilmiştir. Kendi içinde de birçok fırkaya ayrılmış olan Şiilik, Pakistan’dan Yemen’e kadar çok geniş coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Dini liderlerine ‘ayetullah’, ‘rehber’ olarak adlandırılıp “büyük gayb” da olan on iki imamın sonuncusu İmam Muhammed Mehdi’nin yeniden dünyaya gelene kadar temsilcisi konumundadır (Onat, 1989).

1979 Şii devrimi ile birlikte yeni bir dış politika söylemi ortaya koyan İran “ümmetin hamiliği”, “Filistin meselesi”, “zulme karşı mücadele” gibi mottolarla dış politika argümanlarını şekillendirmiştir. Devrim anayasasının “devrim ihracı” şiarı ile dünyaya yayılması amaçlanmıştır (Sarıkaya, 2012, s. 17). Şahin’e göre İran rejimi devrimden sonra Şii inanç sistemini dış politikada ön plana çıkararak özellikle komşu devletlere yönelik stratejik bir argüman olarak kullanılmaya başlamıştır (Şahin & Seyedi, 2020, s. 162).

Tablo I: Kıtalara Göre Dünya’daki Şii Nüfusu (2015) (Ortadoğu Etütleri, 2020, cilt:12, Sayı:1).

Ortadoğu	Asya Pasifik	Avrasya	Avrupa	Afrika	Kuzey Amerika	Latin Amerika	
52.400.000	81.192.000	19.500.500	2.350.000	12.450.000	985.000	425.000	
Dünya Müslümanları İçinde Şii İnanç Sistemini Benimseyenlerin Oranı							16%

Tablo-1'deki Şii inanç sistemini benimseyen toplumların dağılımı incelendiğinde Şia jeopolitiği dış politika ve kamu diplomasisi kapsamında İran'ın gerek bölgesel etkinlik kazanımında gerekse yayılımcı politikasında mevcut nüfusun etkinliği nispetince bir araç olarak kullanılmış ve Şii inanç sistem temelli transnasyonal ve teopolitik söylem geliştirilmiştir. Terimsel olarak din anlamında kullanılan "teo" ve "politik" kavramının birleştirilmesi ile ortaya çıkan teopolitik, teolojik bir bakış ile politikaların formülasyonu olarak ele alınmaktadır. ABD'nin "Yeşil Kuşak" teorisi, Rusya'nın üçüncü "Roma Doktrini", İsrail'in "Arz-ı Mev'ud" (vaat edilen topraklar) strateji ya da kavramları teo-politiğin büyük rol oynadığı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte esasen küresel siyasette 1990'larda Samuel Huntington' un "medeniyetler çatışması" tezi çatışmaların teopolitiğin bir neticesi sonucu ortaya çıkacağını ileri sürmektedir (Huntington, 2020). Teo -politik tartışmalar bölgeden bölgeye değişmekte ve her aktörün benimsemiş olduğu inanç değerine göre şekillenmektedir. Bu notada İran'ın teo-politiğinden Şii inancını benimseyen ya da yakın gören topluluklarla kültürel, dini ve eğitim programlarıyla ittifak ilişkisi kurarak nüfuzunu yayma politikası kastedilmektedir (Ekşi, 2017, s. 47).

Şekil I: Şii İnancının Benimsenme Oranına Göre Dağılımı (Pew Research Center , 2022)

Bu çerçevede jeopolitik temelinden öteye geçerek teopolitik temelli kamu diplomasisi özelliğe sahip olan İran, yeryüzündeki tüm Şiiilerle transnasyonel (sınır ötesi) bağlar kurarak onların hamiliğini üstlenip bir bakıma ulus üstü (supranational) özellik kazanmaktadır. Şii nüfusunun yoğunlukta bulunduğu ülkeler İran için öncelikli faaliyet alanını oluşturmaktadır. Zira mezhepsel yakınlığı kullanarak söz konusu ülkelerin politikalarına angaje olma fırsatı yakalamaktadır. Irak'ta Haşdi Şabi ve merkezi yönetim, Suriye'de rejim, Lübnan'da Hizbullah, Yemende Ensarullah, Pakistan'sa Zeynebiye gibi Şii motivasyonlu gruplar aracılığı ile bölge siyasetinde etkili olabilmektedir. Özetle sıralayacak olursak İran kamu diplomasisinde Şiiliği;

- Teolojik ve ideolojik bir araç,
- Dış politika argümanı,
- Nüfuzunu yaymak,
- Şii topluluklarla angaje,
- Devletten halka yönelik propaganda ve algı,
- Devletler yerine halklarla ilişki tesis etme yoluna giderek Şii oryantasyonlu ve algı odaklı yumuşak ve sert gücün birlikte kullanıldığı ve halkla ilişkilere yönelik bir politika olarak kullandığı ifade edilmektedir (Dorakhshah & Gafari, 2012, ss. 20-22).

İran'ın İnanç Diplomasisi Argümanları ve Önemli Kavramlar

Şii Hilali

İlk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından kullanılan "Şii hilali" kavramı 2004 yılında verdiği bir demeçte (Black, 2022) özellikle Sünni inanç sistemini benimseyen Arap toplumlarının İran, Irak ve Suriye'yi içine alıp Lübnan, Bahreyn hatta Türkiye'ye kadar devam eden Şii hilali tarafından kuşatıldığını ileri sürmüştür.

Kral Abdullah'ın iddiasına destek açıklaması ise dönemin Mısır devlet başkanı Mübarek tarafından verilen bir röportajda¹ "Ortadoğu'da

¹ <https://foreignpolicyblogs.com/2017/01/31/shia-crescent-middle-east-geopolitics/>

yaşayan Şii nüfusun buldukları ülkelerden çok İran'a karşı bağlılık hissettiklerini'' belirtmesi ile gelmiştir. Mübarek'in açıklaması incelendiğinde İran'ın bölge hakları üzerindeki etkinliği anlaşılmaktadır. Zira Ortadoğu bölgesinde devletler nezdinde özellikle Sünni Araplar ile iyi ilişki kuramayan İran'ın o ülkede yaşayan ve kendilerini Şii ya da bu inanç sistemine yakın hisseden toplumlar üzerinde sahip olduğu cezbetme politikası ile bu toplumların kendi ana devletlerinden ziyade ideolojik olarak yakın hissettikleri İran'a bağlanmasına sebep olmuştur. Bu itibarla bu coğrafyada Şiiler üzerinden varlığını, gücünü ve etkisini arttırma politikası olarak tanımlanan Şii hilali İran'ın etkin bir kamu diplomasisi argümanıdır (Ekşi, 2017, ss. 51-52).

İran'ın yabancı ülkelerdeki Şiilere angaje olarak geliştirdiği kamu diplomasisi politikasında sadece yumuşak güç ilkesi değil aynı zamanda İran'ın çevre ülkeler nezdinde bulunan Şiilerin siyasal, askeri ve iktisadi olarak güçlendirilmesine yönelik politika belirlemesi ve bu kapsamda Lübnan'da Hizbullah, Yemen'de Şii motivasyonlu Husiler, Suriye'de ise Esad rejimine yönelik desteği ve onlarla müttefiklik ilişkileri İran'ın dış politikada hem yumuşak güç unsuru olarak dini kullanımı ve buna bağlı olarak da mezhep şemsiyesi altında sert güç kullanımı söz konusudur. Kamu diplomasisi bağlamında İran'ın yabancı ülke halkları ile kurmuş olduğu ulus-sınır ötesi (transnasyonel) ilişkiler neticesinde Şiilerin yaşadığı ülkelerin siyasetine etki yapabilmekte öte yandan Şiileri güçlendirerek nüfuzunu yaymaktadır.

Bununla birlikte İnanç diplomasisi kapsamında, Fred Halliday'in de ileri sürdüğü gibi Şiilik ve ona bağlı kolları, 1979 İran İslam devrimden itibaren siyasi ve ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır (Halliday, 1992, s. 53). İran'ın bu inanç sistemini hedef ülkelerdeki yoğunluk ve bağlılık derecelerini de hesaba katarak dış politikada bir araç olarak kullanılması, İran Dış Politikasını teopolitik ve mezhepsel doğrultuda

şekillendirmektedir (Ekşi, 2017, s. 53). Bir başka ifade ile İran'ın milli hedeflerini gerçekleştirmek ve ulusal çıkarlarını korumak için Şiiliği pragmatik doğrultuda kullanması, dış politikasında ideolojileri araçsallaştırmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede Şii hilali, Şia inanç sistemine göre temellendirilen uluslararası platformda ideolojik bir koalisyon kurma politikası olarak görülebilir. Fakat İran'ın dış politikasında Şiilik ya da mezhepsel hassasiyet nihai bir amaç değil bir araç olarak değerlendirilebilir. Zira Azerbaycan ve Ermenistan arasında vuku bulan savaşta İran'ın mezhepsel hassasiyet gösterip Caferi olan Azerbaycan'ın yanında yer almaktansa etnik hassasiyet ile Ermenistan'ı desteklediği bilinmektedir. İran'ın bu tutumu aynı zamanda Samuel Hangtington'un medeniyetler çatışması tezi ile de tezatlık göstermektedir. Zira Hangtington'un tezine göre çatışma ve rekabetin din ya da kültürler arası olması beklenmekteydi. Dolayısı ile İran'ın Hristiyan Ermenistan'ı değil Müslüman/Caferi Azerbaycan'ı desteklemesi gerekirdi. İran'ın bu tutumu her ne kadar da ilk bakışta bir tezatlık olarak görülse de İran dış politikası bir bütün olarak incelendiğinde Şiiliğin bir amaçtan ziyade bir araç olduğu anlaşılacaktır.

Velayet-i Fakih:

Şii inanç sisteminin temel araçlarından biri olan *velayet-i fakih* kavramı Şii-Sünni mezhepleri arasındaki temel farklılığı da oluşturmaktadır. İran'da yaygın bir öğreti olarak temellendirilen kavram Şii inanç sistemine göre Hz. Muhammed *s.a.v.* vefatından sonra *risalet'in* sona erdiği fakat vahyin uygulanmasının devam ettiği bu vesile ile peygamberden sonra ümmete rehberlik edecek ve " *gaybet-i kübra'ya*" (büyük kayıp) karışan ve kıyamete yakın tekrar gelecek olan on ikinci imamın sonuncusu olan İmam Muhammed Mehdiye kadar vekillik yapacak olan temsilciyi ifade eder. Bu vekiller risalet görevleri dışında (vahiy almak) peygamber ile aynı özellikleri taşımaktadır. Peygamberlere ait olan masumiyet özellikleri imamlarda da bulunmaktadır. Bir diğer özellik ise risalet gibi imametinde seçim yolu

ile değil doğrudan Allah tarafından verildiği inancıdır (Onat, 1989; Uyar, 2000, ss. 78-80).

Bu öğreti doğrultusunda İslam toplumunun *velayet-i fakih* olarak isimlendirilen imamlara karşı sorumlulukları Peygambere karşı sorumluluğu gibidir ve bu temsilcilere kayıtsız şartsız itaat etmekle yükümlüdürler. Beklenen son İmam Muhammed Mehdi gelene kadar ona vekillik yapacak rehber/fakihler Şii toplumun inanç, yaşam, siyaset ve ekonomi gibi konularda şekillenmesinde merkezi rol oynamaktadır (Şahin, Mehmet, 2006, s. 41). İran bu müessese üzerinden hamiliğine soyunduğu Şiiler üzerinden yabancı ülke kamuoyuna angaje olmakta ve nüfuzunu arttırmaktadır.

İran İslam Kültürü ve İlişkileri Örgütü (ICRO)

İran ICRO' ya bağlı alt kuruluşlar ile birlikte Şii inanç sistemini yaymak ve buna bağlı olarak Fars kültürünü empoze etmek gibi politikalar izlemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus kültür ile dinin birbirine bağlı ve ortak bir stratejik amaca hizmet etmesidir. Bu örgüt resmi internet sitesinde² İngilizce, Arapça ve Farsça olmak üzere 3 dilde yayın yapılmaktadır. Stratejik planını sıralayan ICRO bu amaç doğrultusunda;

- İslam dininin Peygamber döneminde var olan asıl gaye ve mesajını dünyaya yaymak,
- İran İslam Devrimi ilkeleri ve gayesini yabancı ülke vatandaşları nezdinde farkındalığını arttırmak,
- Özellikle baskı altında kalmış (Filistin gibi) toplumlarda manevi ve kültürel ilişkiler kurmak,
- İslam ve İslam Devrimi karşıtı topluluklarla bilimsel arenada mücadele etmek (Ekşi, 2017, s. 54).

Bu çerçevede örgüt stratejik planını yabancı ülkelerdeki öncelikli olarak Şii topluları dizayn etmek sonraki süreçte ise Şii inanç sistemine uzak bireyleri etkilemek amacı ile politika oluşturmak,

² <https://en.icro.ir/>

bilimsel araştırma yapmak ve yürütmek olarak üç boyutta şekillendirmiştir.

Bu hedef doğrultusunda yapılan faaliyetler;

- Ortodoks ve İslam Ortak Diyalogu eş başkanı olan ICRO başkanı Torkaman önderliğinde 2018’de Rus Ortodoks kilisesi ile Tahran’da çalıştay düzenlenmesi,
- 2019 yılında İran Japonya kültür ataşeliğince “İslam ve Şintoizm’de Ailenin Statüsü” başlıklı panel düzenlenmesi,
- 1 Aralık 2018 bölgesel inanç grupları arasında “Diyalog” konferansının Tahran’da gerçekleştirilmesi,
- 2016 yılında Şam’da “İran İslam Devriminin 36. Yılı” etkinliği düzenlemiş ve Suriye’deki rejim yanlılarına destek sözü vermesi şeklinde sıralanabilir (Cankara & Cankara, 2021, s. 129).

Dünya Ehli Beyt Meclisi

Dünya Ehlibeyt Meclisi 1990 yılında faaliyetlerine başlayan İran menşeli bir uluslararası sivil toplum kuruluşu olup, Şii inanç sistemi nezaretinde tesis edilmiş ve Ehli Beyt kavramını Şiilikle özdeşleştirerek politik bir amaç gütmektedir (Cankara & Cankara, 2021, s. 130). Bu doğrultuda meclisin faaliyetleri³:

- Sahih İslam inanç ve kültürünün korunması Kuran ve Hadis eğitiminin yaygınlaştırılması,
- İslam birliği ve Ehli Beyt’in kutsallığının savunulması,
- İslam toplumları arasında Ehli Beyt şemsiyesi altında birliğin sağlanması,
- Ehli Beyt taraftarlarının dünyanın her yerinde maddi ve manevi olarak desteklenmesi doğrultusunda stratejik plan oluşturması şeklindedir (Cankara & Cankara, 2021).

İran bir kamu diplomasisi argümanı olarak gördüğü inanç sistemi üzerinden “küresel Şii ağı” oluşturarak Dünya Ehli Beyt Meclisini de

³ <https://www.ahl-ul-bayt.org/tr/>

bu doğrultuda kullanıp gerek Şiiler üzerinden nüfuzunu muhafaza etmek gerekse Sünni dünyanın sempatisini kazanmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Lübnan halkının bölgede etkin bir şekilde bulunan Hizbullah'a karşı bağlılığını arttırmak ve toplum nezdinde "Şiiliğin Vatikan'ı" olma yolunda hizmet vermiştir.

Dini diplomasi doğrultuda hizmet veren diğer kuruluşlar ise;

- İran İslam Kalkınma Teşkilatı
- İslam Propaganda ve Kum Ofisi
- Terkib-i Mezahip
- Dinler Arası Diyalog Merkezi
- Uluslararası İslam Mezhepleri Takrip Kurumu
- El Mustafa Üniversitesi (Cankara & Cankara, 2021).

Kum Şehri Medreseleri

Şii temelli inanç sisteminin bir bakıma epistemolojik merkezi olarak kabul edilen Kum şehri İran'daki dini eğitim kurumlarını bünyesinde barındırmaktadır (Şahin & Seyedi, 2020, s. 169). Başta İran'ın dini eğitim merkezi olan Kum şehrindekiler olmak üzere ülkedeki bütün dini eğitim kurumları ve medreseleri bu ofise bağlıdır. 1970 İslam devrimi sonrası süreçte Müslüman toplumlar arasında cazibesi artan İran Şii dünyasının hamiliğini üstlenmesinin yanı sıra yayıncılık ve tebliğ metotları ile Sünni dünyayı da etkileme çabalarına girmiştir. İmam Humeyni (ö.1989), Tabâtabâi (ö.1981) ve Murtaza Mutahhâri (ö. 1979) Kum medreselerinin müfredatının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır (Akbari & Uluç, 2009, ss. 64-65). Bu süreçte önemli bir misyon gören Kum şehri medreseleri Şii eğitimin merkezi haline gelmiş ve dünyanın farklı bölgelerinden hoca ve öğrenci bu şehre gelerek eğitimlerini tamamlamışlardır. ⁴ Bu noktada bünyesinde bulundurduğu "İslami Tebliğ Ofisi" hali hazırda İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'e bağlı olup görev ve sorumlulukları dini lider

---

⁴ Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", Akademik Orta Doğu, Cilt. 1, Sayı. 1, (2006), s.46.

tarafından tayin edilmektedir. İslami Tebliğ Ofisi'nin Şiiliği yaymak noktasındaki vazifeleri şunlardır:

- İslam fıkıh ve akaide ait bir konunun Kur'an-i Kerîme uygunluğu,
- Medreselerin Şii eğitim metodolojisine uygun olarak araştırma imkanlarının sağlanması,
- Devrim ihracı stratejisi doğrultusunda Kum medreselerini aktif hale getirmek,
- Medreselerin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve bu doğrultuda stratejik planlar yapmak,
- Dünya üzerinde ihtiyaç duyulan her bölgeye Şii alim yetiştirmek ve görevlendirmek,
- Şii ideolojisini yaymak amacı ile gerekli kitap, dergi ve diğer yayınların basım ve yayını yapmak,
- İslam Hukukuna ait konularda Şii fıkıhına uygun cevaplar ve reddiyeler hazırlamak,
- Reddiye niteliğinde kitap ve yayın çıkarmak (Cankara & Cankara, 2021, s. 131).

SUUDİ ARABİSTAN

Suudi Arabistan'ın Dış Politikasında İnanç Diplomasisi

Ortadoğu bölgesinde özellikle Harameyn olarak adlandırılan Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu Hicaz bölgesini bünyesinde barındıran Suudi Arabistan, dar anlamda Arap ve Sünni Müslümanların hamiliği geniş anlamda ise bütün Müslümanların hamiliğini üstlenme politikası izlemektedir. Tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu'da kurulan devletlere kıyasla zor bir kuruluş mücadelesine giren Suudiler bu süreçte Osmanlı Devleti ile girmiş olduğu inanç mücadelesini zamanla siyasal alana taşımıştır. Sonuç itibari ile 20.yy. başlarında İngilizler tarafından Osmanlıya karşı desteklenen Hicaz Emiri Şerif Hüseyin (ö.1931) önderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir (Doğan & Şahin, 2016, s. 42). Bu çerçevede Suudi Arabistan'ın siyasal hakimiyeti Âl-i Suud ailesine geçmiş ve kuruluş ideolojisi olarak

temellendirilen Vahhabilik anlayışı ise devletin Selefî olmayan Sünniler ve Şiilere karşı öne sürdüğü resmi inanç sistemi haline gelmiştir (Büyükkara, 2016).

Suudi Arabistan'ın sahip olduğu jeopolitik konum, İslam dininin ilk merkezi olan Mekke ve Medine gibi Müslüman toplumlar nezdinde kutsal mekanlar olarak kabul edilen bölgeleri bünyesinde barındırması, İslam dininin 5 temel ilkesinden biri olan hac ibadetinin zorunlu bir merkezi olması ve bu vesile ile her yıl milyonlarca insana ev sahipliği yapması stratejik açıdan Suudi Arabistan'ı bölge ülkeleri içerisinde daha önemli hale getirmektedir. Bitmeyen hazine olarak adlandırılan Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu Harem bölgesi Müslüman toplumların nazarında İslam dininin doğup yayıldığı yer olması hasebi ile büyük bir öneme sahiptir. İslam'ın 5 temel esaslarından Hac ibadeti ve Peygamber *s.a.v.* Sünneti olan Umre ibadetini yapmak için Mekke şehrini ziyaret etmenin zorunlu olması bunun yanı sıra Peygamberin *s.a.v.* ve Sahabelerin kabirleri için ise Medine şehrine gelecek olmaları Suudi Arabistan'a doğal bir diplomasi ve halkla ilişkiler fırsatı sunmaktadır. Bu çerçevede her yıl ortalama; 10-15 milyon arası ziyaretçinin ibadet maksadı ile Mekke ve Medine şehirlerini ziyaret ettiği düşünülmektedir. Her yıl bu ibadetleri ifa etmek maksadı ile Suudi Arabistan'a gelen Müslümanlar doğal olarak Vahhabi propagandaya maruz kalmakta, mescitler etrafında kurulan stantlar aracılığı ile Vahhabi öğretisi anlatılmaktadır. Sadece 2017 resmi verileri dikkate alındığında yaklaşık 15 milyon Müslüman Suudi Arabistan'ı hac ve umre maksadı ile ziyaret etmiş ve Vahhabi uygulamalara maruz kalmıştır (Statista.com, 2022).

Kâbe İmamlarının yurt dışı ziyaretleri ve geniş katılımlı sohbet ve ibadet programları Arabistan'ın Müslüman coğrafyada etkisinin artması noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada Harem bölgesinin (Mescidi Haram ve Mescidi Nebevi) baş imamı olan Abdurrahman Sudeysi 2007 yılında Pakistan ziyareti sırasında 1,5 milyon Pakistanlı meydana toplanarak Sudeysi'in sohbetine katılmış ve devamında açık alanda namaz kılmışlardır. Yine Kâbe

İmamlarından Salih el Talip (aynı zamanda Mekke'de şeriat mahkemesinde yargıç/kadı olarak görev yapmakta olup 2018 yılı cuma hutbesinde Muhammed bin Selman'a yönelik eleştiriden dolayı hali hazırda tutukludur) 2017 yılına Arnavutluk'un başkenti Tiran'ın en büyük meydanında bayram namazını açık alanda binlerce insana kıldırılmış ve devamında Selefilik temalı sohbet yapmıştır⁵. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu dini, tarihi ve coğrafi bu değerler etkin bir inanç diplomasisi alanı sunmaktadır.

Suudi Arabistan'ın İnanç Diplomasisi Argümanları ve Önemli Kavramlar

Suudi İnanç Sisteminde İki Temel Kavram: Selefilik ve Vahhabilik

Selef kelimesi kelimenin tam anlamıyla selef veya daha önce gelen anlamına gelirken kelimelerin literatüründe kendi yöntem ve tekniklerini geliştiren ve İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış âlimler olarak tanımlanır. Önce gelip geçmişte kalmak anlamına gelen selef kelimesinden türeyen Selefilik kelimesi, aslında erdem ve ilim açısından geçmişte olan veya kendilerinden önce gelmiş insanlar anlamına gelmektedir (Kavas, 2014, s. 39). Literatürde bu kavramın çeşitli kullanımları vardır. Aynı zamanda, İslam'ı dini yenilikler olarak gördükleri şeylerden (örneğin, dine sonradan eklenen dualar ve uygulamalar) arındırmaya çalışan ve Kur'an ve Sünnete dönüşü temsil eden reformist dini düşünce hareketlerine bir isim olarak verilmektedir (Koçak, 2006, s. 27). Selefilik'in bağlı olduğu dönem ve içerik konusunda ciddi bir belirsizlik ve karmaşa olduğu vurgulanmaktadır. Onat, Selefilik'in öncelikle bir zihniyet olduğunun sık sık göz ardı edildiğini ve İslam tarihi boyunca hiçbir zaman mezhep kimliği kazanmadığını vurgulamaktadır (Onat, 1989). Suriyeli kelâm alimi Muhammed Said Ramazan el-Buti de Selefilik 'in bir mezhep olmadığını ve böyle bir anlayışın tarihte var olmayan bir şeyin tahmininden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Selefilik'in İslam düşünce

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=iO-ziav1S-A>

tarihinde ortaya çıkan bir kelim ya da hukuksal mezhep olmadığını, aksine Kur'an'ı yorumlarken ve hukuki hükümleri çıkarırken gözlemlenen bir yaklaşım ve düşünce biçimi olduğunun altını çizmektedir (Al-Bouti, 1993, ss. 223-224).

Vahhabilik ise, on sekizinci yüzyılda Arabistan'da Muhammed bin Abdulvahab (ö.1792) tarafından kurulmuş ve günümüzde sıklıkla ortaya çıkan radikal akımlar arasında merkezi bir konuma sahip olmuştur (Büyükkara, 2016, s. 60). Vahhabilik köktendinci ve radikal felsefeleri ortaya çıkışından bu yana onu diğer Müslüman gruplarla çatışma rotasına sokmuştur. Peygamber'in doğum gününü kutlamak, Şii gelenekleri ve tasavvufun mistik öğretileriyle ilişkili bazı uygulamalar gibi birçok popüler İslami uygulamaya karşı çıkmışlardır (Blanchard, 2008, s. 2).

Osmanlı Devleti ise Vahabileri *tekfir* tutumunda aşırılığa kaçtıklarından dolayı *Haricilere* benzetmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Vahhabi hareketini XVII. yy 'da İstanbul'da ortaya çıkan Kadızadeli hareketiyle ilişkilendirmiştir (Uzunçarşılı, 1982, s. 608). Kadızadeli hareketi doktrinlerinin bir kısmını İbn Teymiyye'den (ö.1328) etkilenen ve Türkçe yazdığı ilmihaliyle ün kazanan Birgivi Mehmet Efendi'ye (ö. 1573) dayandırır. Kadızadeli hareketinin temel amacı, İslam'ı Kuran ve Sünnet 'ten sapma olarak gördükleri her şeyden arındırmak ve bu anlayışı devletin her kademesinde yaymaktır. Bu tutum, onları medeniyetin çok sayıda kültürel unsuruna savaş açmaya zorlayarak, orijinal hedeflerinden sapmalarına neden oldu (Bilkan, 2005, s. 122). Kadızade Mehmet Efendi'nin ölümünden sonra hareketin mensupları gittikçe daha saldırganlaştı ve tarikat mensupları ve tasavvuf localarına katılanları dahi küfür ile suçlamaya başladılar (Bilkan, 2005, s. 130).

Ahmet Cevdet Paşa ise Vahhabiliği teolojik olmaktan çok siyasi bir *tekfir* hareketi olarak tanımlamaktadır. Aslında Cevdet Paşa, Vahhabilik 'in sadece dini yenilikleri kökten sökmeye çalışan bir hareket değil, meşruiyetini tekfire dayandıran merkezi hükümete karşı

bir isyan olduğunu ileri sürmüştür. Daha spesifik olarak Vahhabi hareketi, tasavvuftan kelama kadar birçok ilmi dini şirke yol açmakla olmakla suçlayarak otoriteye karşı isyanı meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Cevdet (Paşa), 2018, s. 193). Burada, İbn Teymiyye'nin ve onun tekfir anlayışının, Vahhabiler'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bu tutumunu beslemede merkezi bir rol oynadığına dikkat edilmelidir.

Her iki kavram Suudi Arabistan'ın inanç diplomasisinde merkezi bir konuma sahiptir. Suudi Arabistan Selefi-Vahhabi öğretiyi yaymak sureti ile dış politikasında kendisine fahri temsilciler tayin etmektedir.

Selefilik ve Vahhabilik'in Dış Politika Argümanı Olarak Kullanımı

Balkanlar'da Selefilik ve Vahhabilik

İslam dinine ait kutsal mekanları elinde bulundurması ve dinin ilk çıkış noktası olması hasebi ile toplumlar nezdinde zaten doğal bir cazibe merkezi olması Suudi Arabistan'a kamu diplomasisi oluşturma sürecinde büyük avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte sahip olduğu ekonomik imkanlar Vahhabi motivasyonlu propaganda faaliyetlerinin önünü açmakta ve özellikle Selefi anlayışa yakın kitleler üzerinde hegemonya kurmaya çalışmaktadır. Soğuk savaş sonrası dönemde özellikle Balkanlarda inanç ve manevi boşluğun bulunması Müslüman toplumların kendilerine el uzatacak koruyucu aile niteliği taşıyan devletler gözetmesi bu bölgenin Suudi Arabistan için yayılımcı bir politika izleyeceği bir pazar haline getirmişti. 1990'lı yıllar itibari ile meydana gelen savaş ve çatışmalar sonucu Balkan ülkeleri daha kırılğan bir siyasi zemine gelmiş böylelikle dış müdahalelere (aynı anda yumuşak ve sert gücün kullanıldığı, kimi devletler silah satarken kimi devletlerin de ideolojik olarak müdahale etmek istediği) açık hale gelmiştir. Bu noktada Suudi Arabistan Müslümanların abisi rolünü kendisine biçerek bölgedeki Müslüman halka açık ya da örtülü desteklerde bulunmuş ve Müslüman kimliği koruma adı altında nihai olarak bölge Müslümanları nezdinde Selefi ideolojinin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Efegil, 2013, s. 5).

Sırbistan'ın Bosna'ya müdahalesi devamında gelen Arnavutluk'taki rejim değişikliği ve Kosova krizi Suudi Arabistan'ın Balkanlara müdahalesini hızlandırmıştır. Sonuç itibari ile Suudi Arabistan'ın Balkan politikası motivasyonunu biri yerel, ikincisi de küresel gelişmelere bağlı olarak uluslararası arenada gelişen şartlar neticesinde oluşan iki ayaklı politika olarak şekillendiği söylenebilir (Domazeti, 2017, s. 17).

Balkanlardaki yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal kriz sürecinde ve sonucunda dini hareketlerin ve manevi motivasyonun motor gücü konumuna gelmek isteyen Suudi Arabistan, uzunca yıllar komünist-marksist ideolojinin baskısı altında kalan Bosna, Arnavutluk ve Kosova gibi ülkelerde dini okullar, dini kurslar ve Kuran kursları açmak suretiyle faaliyetlerine başlamış ve bölge haklı ile sıcak temasa girmiştir. Bu çerçevede Suudi Arabistan Balkan Müslümanlarının dini bir eğitmeni misyonu ile bölgede faaliyet göstermesi Müslüman jeopolitiğinde doğal bir aktör haline gelmesine yol açmıştır.

Balkan toplumları ile İslam şemsiyesi altında ilişki kuran Suudi Arabistan'ın kamu diplomasisinde Selefî İslam anlayışını öne sürerek bölge halkının inanç ve zihin dünyasına etki yapmaya ve böylelikle asıl hedefi olan Vahhabi akımı yayarak jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Domazeti, 2017).

Bu noktada Suudi Arabistan'ın Balkanlardaki varlığını sürdürebilmesi yolunda Balkan halkı ile Selefî-Vahhabi ulema arasındaki duygusal yakınlık önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Nasruddin el-Elbani (ö.1994) Suudi Arabistan ekolünde önemli bir konuma sahip olan Selefî hadis alimi Arnavut asıllı olması ve hutbe ve sohbetlerinde Arnavutça hitap etmesi Arnavut toplumu ile Vahhabileri ve nihai olarak da Suudi Arabistan ile gönül köprülerinin oluşmasına vesile olmuştur.

Bu doğrultuda Vahhabiliğin kurucu babası olarak kabul edilen Abdulvehhab'ın görüşleri ve öğretileri buna paralel olarak Elbani'nin kitapları ve eserleri Arnavut imamlar (bir çoğu Suudi Arabistan

bursları ile Medine İslam Üniversitesi ve Ümmül Kur'a Üniversitesinde Selefi eğitim almış kişilerden oluşmaktadır) tarafından tercüme edilmesi, yayınlanması ve cuma hutbelerinde ve sohbetlerde bu ideoloji sahibi kişilerin öne çıkarılması karşılıklı olarak etkileşimi arttırmış ve bölge halkı nazarında Suudi Arabistan'ın tanınırlığı ve cazibesi artmıştır (Domazeti, 2017, s. 23). Bu çerçevede ele alınması gereken başka bir nokta ise da özellikle Arnavutluk'ta imam, vaiz ve İslam alimlerinin büyük bir çoğunluğunun şeyh Nasruddin el-Elbani'nin öğrencisi ya da sempatizanı olmasıdır.

Sonuç itibari ile Suudi Arabistan etnik kimlikten gelen bu yakınlığı dini diplomasi stratejisi ile birleştirerek Balkanlı Müslümanlar ile arasında gönül bağları inşa etmiş ve bu doğrultuda Vahhabi ve Selefi ideolojiyi bölge halkı arasında yayarak Suudi Arabistan'a bağlılıklarını güçlendirmiştir.

Kral Fahd Cami ve Kültür Merkezi

Suudi Arabistan'ın kamu diplomasisi faaliyetlerinde ülke yabancı ülke merkez ve kırsallarında inşa ettiği Cami ve mescitler bulunmaktadır. Görünürlüğü ve temsiliyeti sağlama açısından merkezi bir konuma sahip olan bu camiler özellikle Avrupa ve Balkanlar gibi Müslüman toplumların azınlıkta yaşadığı yerlerde toplumun buluşma noktaları haline gelmektedir. Bu çerçevede Suudi Arabistan Balkanlarda yaşanan bölgesel kriz sonrası kapsamlı bir cami inşa programı uygulayarak Kral Fahd Camisini finanse etmişlerdir. (Stern, 2011, s. 201).

Saraybosna'nın merkezi bir konumunda inşa edilen Kral Fahd Cami, Suudiler tarafından Balkanlarda inşa edilen en büyük camilerden bir tanesi olup Saraybosna'nın silüetini oluşturan içinde ve dışında 2500 kişiden fazla insanın aynı anda ibadet etmesine imkân sağlayan büyük bir yapıdır. Buna paralel olarak caminin toplum nezdindeki yeri ve önemine binaen bir de kültür merkezi inşa edilmiş, Arapça dersleri ve Selefi anlayış doğrultusunda İslami ilimler sohbetler ve vaazlar verilmektedir. Genel itibari ile imamlar bölge halkı arasından seçilmiş

olup daha önceki süreçte Suudi Arabistan'da Arapça ve ilahiyat eğitimini tamamlamış kişilerdir. Bir diğer nokta ise Kral Fahd'ın Bosna savaşı sırasında Aliya Izzetbegoviç'e destek sözü vererek İslam Konferansı örgütünü toplamasıdır (King Faisal Foundation, 2022). Bu vesile ile Bosnalı Müslümanlar nezdinde cazibesini arttırmaya çalışmıştır.

El-Harameyn Vakfı (Muessesetu el-Harameyn el Hayriye)

Suudi Arabistan İnanç diplomasisini desteklemek ve etkisini artırmak noktasında insani yardım çalışmalarında ve bu doğrultuda kurulmuş dernek ve vakıfları da kullanmaktadır. Zira bu dernek ve vakıf üzerinden mescit ve camiler inşa edilmekte, inanç temelli faaliyetler vesilesi ile Suudi bayrağı görünürlüğünü arttırmakta ve aynı zamanda hamilik misyonunu tamamlamasına yardımcı olmaktadır. (9-11 Commission Repor, 2004). Bu vakıf Türkiye'deki Diyanet Vakfı benzeri bir yapıya sahip olup Suudi Arabistan resmi dini otoritesine bağlı olarak çalışmakta ve Balkanlar dahil dünyanın 150 ülkesinde operasyon yapmaktadır. Vakıf kapsamında senelik ayrıla bütçe ortalama 80 milyon dolar civarında olup dünya genelinde 300'den fazla cami inşa, tamir ve tadilatını yapıp bu vesile ile bu camilerde imamlık yapan imamların maaşını ödemiş ve İslam dünyasında Selefi davetçi misyonunu gören 3 binden fazla kişiye maddi destek vermiştir (Domazeti, 2017, s. 33).

Suudi Arabistan Uluslararası İslami Yardım Kuruluşu (İİRO)

Kuruluşun resmi sayfası incelendiğinde doğrudan Suudi Arabistan'ın inanç diplomasi yönünde stratejik çalışmalar yapan bir misyonu olduğu anlaşılmaktadır. İslam Konferanslarının düzenlenmesinde rol oynayan kurum 1978 yılında kurulmuş olup merkezi Cidde kentindedir. Örgüt özellikle Balkan coğrafyasında etkisini artırmaktadır. Selefi İslam anlayışını kendisine şiar edinmiş kuruluş 1992 yılı itibari ile Arnavutluk Müslümanlarının İslam dini ile tekrar

tanışmaları için İslami faaliyetlerde bulunup camilerin inşa edilmiş, yetimhanelerin açılmıştır⁶.

Balkanlarda İslami eğitim alanında Selefi ve Vahhabi öğretiler doğrultusunda eğitim programları düzenleyen kuruluş bu kapsamda 'Holy Qur'an and Da'wa' projesi ile birlikte 259 Selefi eğitim merkezi 256 öğretmen, 6,632 öğrenciye ve 328 imam ve alime finansla destek sağlamaktadır (Domazeti, 2017, s. 60).

İslam Vakfı (el Waqf el İslami)

Kuruluşu 1989 yılı olup Selefi bir çizgi üzerine hareket eden vakıf Selefililer tarafından desteklenmektedir. Balkanların çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren vakıf özellikle Bulgaristan ve Kosova'da Selefi ideolojiye sahip imam, vaiz ve müftüleri desteklemektedir. Bulgaristan'da Pomak bölgesinde faaliyetlerini yaygınlaştıran vakıf sağlamış olduğu burslar ve imkanlar ile bölgede etkinliğini arttırmakta ve bu bölgedeki öğrencileri Suudi Arabistan'daki Selefi eğitim merkezlerine götürerek ideolojik bir propaganda yapmaktadır. (Al Waqf-Al İslami in the Balkans, Radical İslam Monitor in Southeast Europe, 2022).

Afrika'da Selefilik ve Vahhabilik

Suudi Arabistan elinde bulundurduğu maddi imkanlar ve Harem bölgesine ev sahipliği yapmanın verdiği bir avantajla bunun yanı sıra Afrika bölgesinin fakirlik ve imkanlardan yoksunluk durumunu da fırsata çevirerek Vahhabilik'i bu gölgede yayma çalışmaları içine girmiştir. İslami faaliyetleri bir strateji olarak kullanan Suudi Arabistan hac mevsiminde kesilen kurban etlerini özellikle Sudan, Nijerya, Somali, Mali, Nijer gibi çevre ülkelere göndererek bir aidiyet bağı oluşturmayı sağlamıştır.

Suudi Arabistan Selefilik'i yaymak amacı ile Mali, Sudan ve Çad ve diğer Afrika ülkelerindeki öğrencilere burs vermektedir. Bu stratejide önemli olan nokta Afrika toplumunun büyük bir kısmının ameli

⁶ <https://agendaforhumanity.org/stakeholder/479.html>

mezhep olarak Maliki ya da Şafi oluşu ve tasavvuf ekolünü benimsemiş olmasıdır. Ahmet-el Ticani önderliğinde faaliyetlerine başlayan Ticani Tarikatı Afrika'nın büyük bir bölümünde etkili olmuştur. Nijerya, Nijer, Senegal, Moritanya, Togo, Gambiya, Mali gibi ülkelerde halkın genel inancını ifade etmektedir (Kocaoğlu, 2017, s. 346). Suudi Arabistan'ın bölgedeki faaliyetleri öğrenci hareketlilikleri, cami inşası ve imam atamaları, vakıf faaliyetleri ile birlikte halkın inanç eğiliminde Selefilik'e doğru bir yönelim gözlenmektedir. Bu noktada Selefi ideolojiyi takip eden "İzale Hareketi" Suudi Arabistan rejimi ile ilişkileri bulunmaktadır (Ferhavi, 2015, s. 10).

Strateji bir öneme sahip olan Somali Selefilik'in yaygın olduğu bir diğer Afrika ülkesidir. Ülke ilk olarak Şii inancının etkisine girmiş fakat sonraki süreçte Suudi Arabistan'ın yayılcı politikası sonucu Selefilik'e doğru yönelmiştir. Halkın genel eğilimi olmama Selefilik olmamasına karşın Selefi bir örgüt olan el- Kaide örgütü ile bağlantılı eş-Şebab bir azınlık örgüt olarak Somali genelinde etkinliğini sürdürmektedir. Bir diğer politika ise Yemen'de kain Demmac köyünde İslami ilimler ve hadis halkalarının olduğu Demmac Dar-el Hadis okulunu Vahhabilik'i yayma faaliyetleri ile Yemen olmuştur. Bu okulda Vahhabi öğretiler okutulmakta ve Suudi rejimine bağlılığını arttırmaktadırlar (Kocaoğlu, 2017, ss. 346-347).

Asya'da Selefilik ve Vahhabilik

Afrika kıtasında olduğu gibi eğitim, medrese ve öğrenci bursları ile Asya kıtasında da yayılcı politikasına devam eden Suudi Arabistan, Hindistan'da Şah Veliyullah tarafından kurulan "Ehl-i Hadis" cemaati tasavvufu ve bidatleri reddetmeleri ve hadisleri zahiri anlamıyla anlamaları ve mezar ziyaretlerine reddetmelerinden dolayı Suudi Arabistan'ın fahri konsolosluğunu yapmaktadır. SSCB'nin dağılması ile bölgede oluşan siyasal boşluk ve inanç karmaşası Suudi Arabistan'ın özellikle Kafkaslar ve Orta Asya'da varlığını arttırması ile sonuçlanmıştır. Öğrenci hareketliliği neticesinde Suudi Arabistan'a gelerek Medine İslam, Ümmül Kur'a ve Kral Faysal üniversitelerinde

Vahhabi temelli eğitim alan öğrenciler ülkelerine döndüklerinde bu ideolojiyi yayma sürecine girmişlerdir. Bunun yanı sıra Suudi rejimi bölgenin ekonomik sıkıntılarında faydalanarak, sivil toplum kuruluşları, mali destekler, burs ve finans ihtiyaçlarını karşılayarak Vahhabiliğin toplum içindeki etkinliğini arttırmaya çalışmıştır (Kocaoğlu, 2017, s. 347).

Ruslara karşı başlatılan ve genel eğilimi tasavvuf ve Mâturîdî olan mücahid hareketi zamanla Suudi etkisine girerek radikalleşme eğilimi göstermiş ve Çeçenler içinde Vahhabilik baskın bir itikat haline gelmiştir

Sonuç

Yumuşak gücün bir unsuru olarak ele alınan kamu diplomasisi bir başka ülkenin kamuoyunu bilgilendirme ve bu vesile ile etkileyip cezbetme çabası olarak ele alınmaktadır. Bu noktada bir ulusun dış politikasına hizmet eden bir araç olarak değerlendirilen kamu diplomasisi ile dış politika arasında karşılıklı bir sinerjinin oluşması beklenmektedir. Bu noktada içerisinde diyalektik bir söylem barındıran İran ve Suudi Arabistan'ın dini diplomasi stratejisi her iki ülkenin dış politikasında önemli bir konuma sahiptir. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi ile başlayan devrim ihracı politikası ve Şiiilerin hamiliği rolü İran'ının dış politikasında bir diplomatik bir argüman olarak kullanılırken, Suudi Arabistan ise Vahhabilik'i devletin resmi inanç sistemi haline getirerek, Mekke ve Medine gibi Müslümanlar için kutsal sayılan bölgesini dış politika unsuru olarak kullanıp bölgedeki etkinliğini artırma çabasına girmiştir. Din kavramını dar anlamda mezhepsel politika unsuru olarak ele alan her iki ülke kendilerine biçtikleri hamilik rolü ile Şii ve Vahhabi inanç sistemini toprakları dışına ihraç ederek nüfuzunu artırma yoluna gitmişlerdir.

İnanç diplomasisinin tartışmalı konularda barışı sağlamak ve ortak aklı ön plana çıkartarak sorunlara çözümler üretmek amacının dışında ülkelerin bölgesel ve küresel etkinliklerini artırmak ve dış politikalarında nüfuz elde etmek maksadı ile de kullanım alanı vardır.

Dış politikasında dini etkin bir şekilde kullanan İran ve Suudi Arabistan sahip olduğu inan sistemini ihraç etme doğrultusunda gerçekleştirdiği inanç diplomasisi bu kapsamda etkin bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Kaynakça

Blanchard, C. (2008). *'the Islamic Traditions of Wahhabism and Salafiyya*. Center for Strategic and International Studies (CSIS).

Morgenthau, H. (1970). *Uluslararası Politika* (Cilt 1). Sevinç Matbaa.

9-11 Commission Repor. (2004). *Al Haramain Case Study* . The National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States .

Akbari, R., & Uluç, T. (2009). Günümüz İran'ında Felsefî Hayata Genel Bir Bakış. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 59-75.

Al Waqf-Al Islami in the Balkans, Radical İslam Monitor in Southeast Europe. (2022, 15 11). Radical Islam Monitor in Southeast Europe: <https://www.rimse.gr/> adresinden alındı

Al-Bouti, R. S. (1993). *Jihad in Islam How to Understand & Practise it*. Dar Al-Fikr AlMouase,.

Amstrong, M. C. (2009). *Operationalizing public diplomacy*. New York: Handbook of public diplomacy.

Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Marmara Kitap Merkezi Yayınları.

Bilkan, F. A. (2005). XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansımaları. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 26(26), 119-132.

Black, J. (2022, 11 2). *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2007/jan/26/worlddispatch.ianblack> adresinden alındı

Büyükkara, M. A. (2016). *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayıncılık.

Cankara, P., & Cankara, Y. (2021, 11 5). *Ortadoğu Ülkelerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri İsrail-Filistin-İranTürkiye-Mısır-Suudi Arabistan-BAE-Katar Örneği*. Efe Akademi.

https://books.google.com.tr/books/about/Ortado%C4%9Fu_%C3%9Cikelerini_n_Kamu_Diplomasisi.html?id=MoMIEAAAQBAJ&redir_esc=y adresinden alındı

Cevdet (Paşa), A. (2018). *Târîh-i Cevdet I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cull, N. j. (2008). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles.: Figueroa Press.

Doğan, H., & Şahin, M. (2016). G 20'in Arap Üyesi: Suudi Arabistan. *Akademik Orta Doğu*, 11(1), 29-57.

Domazeti, R. (2017). *Suudi Arabistan'ın Balkan Politikaları*. Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği.

Dorakhshah, J., & Gafari, M. (2012). Public Diplomacy of Islamic Republic of Iran in Islamic World Opportunities, Actions, Priorities and Achievements. *Quarterly Journal of Culture-Communication Studies*, 12(6), 9-45.

Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler. *SETA*, 5.

Ekşi, M. (2017). İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik-Şiilik Temelli Kamu Diplomasisi. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 46-66.

Ferhavi, F. (2015). *Nijerya'da Şiddet Radikalizm ve Boko Haram*. Uşak Yayınları.

Halliday, F. (1992). "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm. S. Üşür içinde, *İran Devrimi: Din, Anti-Emperyalizm ve Sol*. İstanbul: Belge Yayınları.

Haynes, J. (2007). *An Introduction to International Relations and Religion*. London: Pearson Longman.

Huntington, S. P. (2020). *Medeniyetler Çatışması*. (M. Yılmaz, Çev.) Vadi Yayınları.

Ibn-Haldun, M. A. (2020). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.) Dergah Yayınları.

Kavas, A. (2014). *Tarihten Günümüze Selefilik*. Ensar Neşriyat.

King Faisal Foundation. (2022, 10 28). King Faisal Foundation: <https://www.kff.com/> adresinden alındı

Kocaoğlu, C. (2017). Selefilğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi. *BEÜ SBE Dergisi*, 6(2), 333-353.

Koçak, R. (2006). Muhammed Abduh'ta Selefi Eğilimler. *Yüksek Lisans Tezi*.

Konukçu, Y. (2018). İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3), 74-91.

Leonard, M., Stead, C., & Snewing. (2002). Public diplomacy. *The Foreign Center*.

Machiavelli, N. (2016). *Prens*. Tutku Yayınevi.

McLuhan, M. (2001). *Global Köy*. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Mearshmeier, J. J. (2005). "E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On. *International Relations*, 19(2), 139-152.

Melissen, J. (2007). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. New York: Palgrave Macmillan.

Nye, J. (2005). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.

Onat, H. (1989). Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 122-138.

Pew Research Center. (2022, 9 15). <https://www.pewresearch.org/> adresinden alındı

Sancak, K. (2016). *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Sancar, A. G. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*. TASAV.

Smith, H. (1994). *The illustrated world's religions: a guide to our wisdom traditions*. New York: Harper San Francisco.

statista.com. (2022, 11 02). <https://www.statista.com/statistics/617696/saudi-arabia-total-hajj-pilgrims/> adresinden alındı

Stern, S. (2011). *Saudi Arabia and the Global Islamic Terrorist Network America And The West Fatale Embraces*. United States: Palgrave Macmillan.

Şahin, M., & Seyedi, A. (2020). İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı. *Ortadoğu Etütleri*, 12(1), 154-181.

Şahin, Mehmet. (2006). Şii Jeopolitiği İran İçin Fırsatlar ve Engeller. *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 38-54.

Tzu, S. (2008). *Savaş Sanatı*. Kastaş Yayınevi.

Uyar, M. (2000). Velaye-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 77-98.

Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.